

УДК: 341.223(52+47+57)(091)

КУРИЛЬСЬКИЙ ПРАВОВИЙ «АНАХРОНІЗМ»: ПРОБЛЕМА ТЕРИТОРІАЛЬНОГО РОЗМЕЖУВАННЯ МІЖ ЯПОНІЄЮ – СРСР ТА СПЛУЧЕНІ ШТАТИ АМЕРИКИ (1957–1960-ті роки)

У статті порушуються малодосліджені аспекти територіальних суперечок у відносинах СРСР–Японії–США другої половини 1950-х – 1960-ому роках через призму юридично-історичної площини.

Ключові слова: США, радянсько-японські зносини, Курильські острови, правовий «кут».

Після завершення Другої світової війни, проведення Сан-Франциської конференції 1951 року та створення Сан-Франциської системи становище країн-переможниць, військова могутність і політичний вплив, дозволили рівною мірою як СРСР, так і США проводити масштабні акції та фронтальну дипломатію фактично на всіх напрямках зовнішньої політики, враховуючи Азіатсько-Тихоокеанський регіон. Статус великої держави і умови післявоєнної ситуації вимагали від Москви й Вашингтону консолідації відносин з союзниками, насамперед, у межах військових і економічних блоків¹.

Якщо у період американської окупації (1945-1947 рр.) Японія «захищала себе від запланованого зруйнування економічного, силового, технічного та ідеологічного потенціалу нації, тобто від спроб США відкинути Японію як велику світову державу і перевести її у розряд аутсайдерів при збереженні американських військ на її території², то з часом, починаючи з кінця 1950-х – початку 1960-х рр., з поступовим перетворенням її у другу державу Заходу, японцям необхідно було протистояти жорсткій конкуренції, в першу чергу, саме по відношенню до Сполучених Штатів.

**ПРОНЬ Д.С.,
старший викладач
Чорноморського
державного
університету імені
Петра Могили**

Після «потепління» взаємовідносин між СРСР і Японією у 1956-ому році, радянська сторона, починаючи з 1957-ого року, намагається всіляко закріпити успіх, американська, навпаки, робить, все можливе, щоб міцніше «притягнути» японців до себе. Необхідно констатувати, що у період з 1957-1959 років територіальне питання у радянсько-японських відносинах, тимчасово відійшло на «другий план».

При цьому, СРСР сфокусував свої сили на розвитку і поліпшенні промислово-економічних зносин з Японією, США продовжували «вдосконалювати» військові, ідеологічні, юридичні та політичні сфери японсько-американської спільної діяльності. Відомо, що на початку 1957 р. відбулася перша сесія радянсько-японської риболовної комісії. Радянська сторона погодилася на збільшення у 1957 р. вилову лососевих риб у межах районів регулювання до 120 тисяч тон³.

Казати про «урожайність» або «неврожайність» торговельних відносин між СРСР і Японією у 1957р. важко, бо з обох сторін (у довірливому порядку) регулювалися і кількість риболовецьких суден на кожний «базовий човен» (рибзавод), і порядок контролю за процесом, і норми вилову.

Оцінку японсько-радянським риболовним переговорам 1957 р. надав президент Загальнояпонської асоціації рибпромисловців Такасакі, який у інтерв'ю кореспонденту газети «Асахі» заявив: «Не можна казати, що ми повністю задоволені, але сказати, що ми не задоволені, теж не можна»⁴.

Відповідно до умов декларації 1956 р., 6 грудня 1957 в Токіо був підписаний перший післявоєнний японсько-радянський торговельний договір, на засаді якого почали укладатися щорічні угоди з товарообігу і платежам⁵.

У квітні 1958 р. СРСР вперше взяв участь у міжнародному ярмарку в Осаці, а 3 червня 1958 р. у Токіо було підписано угоду про організацію регулярного пароплавного зв'язку між радянським портом Находка і японськими портами.

Правда, внутрішньополітична ситуація 1957-го року, яка склалася в КПРС й, безумовно, впливала на загальну політику Радянського Союзу, була не на користь розв'язання територіального питання між СРСР і Японією.

У червні 1957 р. при усуненні В. Молотова йому закидалося в провину й те, що він виступав проти нормалізації японсько-радянських відносин і критикував пропозицію передати Японії острови

Хабомай та Шикотан⁶. «Занервувала» з цього приводу й японська сторона: під час прийому цього ж року японськими рибпромисловцями радянської делегації Коно Ітіро наполегливо підкреслював представникові СРСР М. Адирхаєву: «...Булганін знає, що я йому [з територіальних поступок – Д.П.] нічого не обіцяв. Чому він мовчить? Передайте йому нашу розмову»⁷.

Стає зрозумілим, чому в період нормалізації радянсько-японських взаємин, осінню 1958 р. починаються переговори між США та Японією про перегляд «договору безпеки 8 вересня 1951 р.» і укладені нового «договору про взаємне співробітництво й безпеку». З боку Японії їх вів міністр закордонних справ Фудзіяма Аїтіро, зі сторони США – посол у Токіо – Дуглас Макартур II. Про непростий характер переговорів свідчить те, що тільки офіційно представники сторін зустрічалися 25 разів⁸.

Можливо не випадковим є й той факт, що ще у травні 1957 р. Рада національної безпеки Японії прийняла документ «Основний курс оборони», в якому чітко визначалася кінцева мета – зміцнення військового союзу із США та створення збройних сил, спроможних здійснювати вплив на розвиток міжнародних подій, тобто відповідати завданням у межах американсько-японської блокової стратегії⁹.

30 жовтня 1958 р. газета «Ніхон кейдзай» надрукувала повний текст нового японсько-американського договору¹⁰.

Торкаючись територіального питання та впливу США на процес взаємопорозуміння між Японією і СРСР, необхідно підкреслити, що лише в одній офіційній ноті Сполучених Штатів радянському уряду від 23 травня 1957 р. йдеться про це.

А саме «... мирний договір з Японією, підписаний у Сан-Франциско, не передавав титул на острова Хабомай Радянському Союзу та не заземляв титул Японії на ці острови, а слова «Курильські острови» у цих документах не включають в себе і не повинні були включати в себе острова Хабомай та Шикотан або острови Кунашир та Ітуруп, які завжди були невід'ємною частиною Японії та саме тому повинні бути по справедливості визнані такими, що знаходяться під японським суверенітетом...»¹¹.

По-перше, звертає на себе безапеляційний тон американської сторони, яка в ті часи активно використовувала, особливо у зовнішній політиці, так званий «метод лобової атаки» – «острови Хабомай та Шикотан або острови Кунашир та Ітуруп... завжди були невід'ємною частиною Японії...».

По-друге, незаперечним є факт, що Японія не тільки з цієї проблеми прислухалася до думки США, але й активно діяла. Так, ще у березні 1957 р. японський уряд дав розпорядження надрукувати навчальні мапи, на яких острови Хабомаї, Шикотан, Кунашир, Ітуруп були позначені як японська територія¹².

Зрозуміло, що радянська сторона не могла не реагувати на відповідні кроки США та Японії. І якщо 15 та 17 травня 1958 р. СРСР і Сполучені Штати обмінялися офіційними нотами, в яких, з одного боку, констатовалося, що «наявність на території Японії ядерної зброї... викликає загрозу миру і безпеці на Далекому Сході...»¹³; з другого, підкреслювалося – «уряд Японії сам не здійснює переозброєння ядерною зброєю» і радянське звернення «є спробою втручання у внутрішні справи іншої країни»¹⁴, то з самого початку 1959 року Радянський Союз підіймає питання про надання Японії статусу нейтральної держави.

Необхідно визнати, що в юридичній літературі радянських часів другої половини 1950-х рр. це питання було практично не розроблено, за винятком статті д.ю.н. В.М. Дурденевського, надрукованої у журналі «Радянська держава і право» за 1957-ий рік¹⁵.

Міжнародно-правові матеріали свідчили, що у конкретно-історичних умовах після Другої світової війни, для низки країн, які здобули незалежність (Індія, Єгипет, Індонезія, Бірма), або таких як Фінляндія, Афганістан, політика нейтралітету стала виявленням їх намагання запобігти втягуванню до військових блоків.

У міжнародному праві нейтралітет розрізняється на евентуальний (у воєнний час) та постійний. Під евентуальним нейтралітетом мається на увазі заява будь-якої держави у випадку виникнення війни про її неучасть на боці жодної з країн, або самостійно¹⁶. Правовий статус постійно нейтральної держави може визначатися односторонньою заявою (декларацією) країни, як це мало місце з Австрією та Швейцарією¹⁷, або дво- чи багато-

стороннім договором, що іноді поширював нейтралітет не на всю, а лише на частину території¹⁸. Так було, наприклад, з територіальними водами Шпіцбергену, які, залишалися нейтральними, навіть коли Норвегія була у стані війни¹⁹. За переконанням авторів навчального посібника з міжнародного публічного права Теліпка В.Е. і Овчаренка А.С., нейтралітет – це «правовий статус держави, яка не бере участі у війні, зберігає мирні відносини з воюючими державами і не надає жодній з них військової допомоги»²⁰.

У заяві СРСР від 2 грудня 1958 р. підкреслювалося, що радянський уряд готовий «взяти на себе зобов'язання поважати нейтралітет Японії» та що проведення Японією нейтральної політики «було б важливим конструктивним внеском у справу миру і безпеки на Далекому Сході»²¹. Більше того, 20 квітня 1959 р. уряд Радянського Союзу заявив про готовність прийняти участь у колективних гарантіях нейтралітету Японії разом із США і КНР, а також про гарантування нейтралітету Організацією Об'єднаних Націй²².

4 травня 1959 р. радянський уряд офіційною нотою урядові Японії висловив ці пропозиції²³, але остання сторона не тільки негативно відреагувала на звернення, але й почала форсувати переговори зі Сполученими Штатами Америки щодо перегляду «договору безпеки» 8 вересня 1951 року, які фактично розпочалися ще 4 жовтня 1958 р. у Токіо.

Висновок. Таким чином, у другій половині 1950-х рр. (після підписання радянсько-японської Декларації 19 жовтня 1956 р.) США, бажаючи «взяти реванш» у боротьбі за Японію, вирішили, з одного боку, тимчасово відкласти болюче територіальне питання у взаєминах СРСР і Японії (але не забуваючи про його існування); з другого боку, ще більше «прив'язати Країну «коріння сонця» до американської військово-політичної післявоєнної стратегії на Далекому Сході, що остаточно зробив і зафіксував, принаймні до сьогодні, договір 19 січня 1960 року.

ПОСИЛАННЯ:

¹ Абазов Р.Ф. Политика России в АТР: смена парадигм // Мировая экономика и международные отношения. – 1997. – №2. – С. 28

² Крупянко М., Арешидзе Л. Япония. Концепция национальной безопасности // Азия «Африка сегодня». – 1999. 9 №3. – С. 26.

³ Славинский Б.Н. Внешняя политика СССР на Дальнем Востоке, 1945-1986 гг. – М.: Междунар. отношения, 1988. – С. 104.

⁴ Адырхаев Н. «Тайна» встречи И. Коно с Н. Булганиным // Проблемы Дальнего Востока. – 1990. – №1. – С. 107.

- ⁵ Березин В.Н. Курс на добрососедство и сотрудничество и его противники. – М.: Междунар. отношения, 1977. – С. 106.
- ⁶ Ниидзэки К. Три волны в японо-советских отношениях // Проблемы Дальнего Востока. – 1990. – №1. – С. 98.
- ⁷ Адырхаев Н. Итиро Коно глазами советского дипломата // Проблемы Дальнего Востока. – 1991. – №5. – С. 158.
- ⁸ Молодяков В.Э., Молодякова Э.В., Маркаръен С.Б. История Японии. XX век. – М.: ИВ РАН; Крафт +, 2007. – С. 319.
- ⁹ Седнев В.В. Япония: тайфун милитаризма. – К.: Политиздат Украины, 1987. – С. 83.
- ¹⁰ Кутаков Л.Н. Москва–Токио: очерки дипломатических отношений, 1956-1986. – М.: Междунар. отношения, 1988. – С. 51.
- ¹¹ От холодной войны к трехстороннему сотрудничеству в Азиатско-тихоокеанском регионе: Пер. с англ. – М.: Наука. Изд-кая фирма «Восточная литература», 1993. – С. 231.
- ¹² Международные отношения на Дальнем Востоке в послевоенные года. – Т.2. (1958-1976 года). Ред. Коллегия: Жуков Е.М. и др. – М.: «Мысль», 1978. – С. 112.
- ¹³ Правда. – 1958. – 17 мая.
- ¹⁴ Правда. – 1958. – 20 июня.
- ¹⁵ Дурденевский В.Н. Нейтралитет в системе коллективной безопасности // Совесткое государство и право. – 1957. – №8. – С. 81-91.
- ¹⁶ Дипломатический словарь. Т.П. – М.: «Наука», 1986. – С. 271.
- ¹⁷ Дурденевский В.Н. О нейтралитете Швейцарии // Новое время. – 1955. – №22. – С. 28.
- ¹⁸ Черкес М.Ю. Міжнародне право: підручник / М.Ю. Черкес. – 6-те вид., виправл. і допов. – К.: Знання, 2011. – С. 389.
- ¹⁹ Коломбос Д. Международное морское право. – М.: Прогресс, 1975. – С. 559.
- ²⁰ Теліпко В.Е., Овчаренко А.С. Міжнародне публічне право: Навч. посіб. / За ред. Теліпко В.Е. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – С. 563.
- ²¹ Правда. – 1958. – 3 декабря.
- ²² Ответы Н.С. Хрущева на вопросы Р. Хонда // Международная жизнь. – 1959. – №5. – С. 7.
- ²³ Правда. – 1959. – 6 мая.

Pron D.S. The Kuril legal «anachronism»: territorial problem between Japan – the USSR and the United States of America (1957-1960th) / Petro Mohyla Black Sea State University.

The article analyses unexplored aspects of territorial problems between the USSR, Japan and the USA in the second half of 1950-1960th in the light of legal-historical side.

Keywords: USA, Soviet-Japanese relations, the Kuril Islands, a legal «dead end».

Пронь Д.С. Курильский правовой «анахронизм»: проблема территориального размежевания между Японией – СССР и Соединенными Штатами Америки (1957–1960-е годы) / Черноморский государственный университет имени Петра Могилы.

В статье поднимаются малоисследованные аспекты территориальных споров в отношениях СССР–Японии–США второй половины 1950-х – 1960-ом годах через призму юридически-исторической плоскости.

Ключевые слова: США, советско-японские отношения, Курильские острова, правовой «тупик».

Стаття надійшла до редколегії 14.05.2013

Прийнята до друку 11.06.2013